

Стендаль ЧЕРВОНЕ І ЧОРНЕ

*Переклала з французької
Єлизавета Старинкевич*

ЧАСТИНА ПЕРША

Правда, сувора правда.

Дантон

1. ПРОВІНЦІЙНЕ МІСТО

*Put thousands together Less
bad,*

But the cage less gay.

Hobbes¹

Містечко Вер'єр — мабуть, чи не одне з наймальовничіших у Франш-Конте. Його біленькі будиночки з гостроверхими черепичними дахами розкидані по узгір'ю, де з кожного видолінка здіймаються густолисті каштани. Річка Ду тече долиною за кілька сот кроків від руїн укріплення, колись збудованого іспанцями.

З півночі Вер'єр захищений високою горою — одним з відрогів Юри. Скелясті вершини Верра вкриваються снігом уже за перших жовтневих

1

Зберіть докупи тисячу людей, — це непогано,
Але у клітці їм не буде весело.

Гоббе

заморозків. Гірський потік, який впадає в Ду, перетинає Вер'єр і приводить в рух безліч лісопилек; ця нехитра промисловість годує добру половину мешканців Вер'єра, більше схожих на селян, ніж на городян. А проте містечко розбагатіло не завдяки лісопилкам. Фабрика вибивних тканин, відомих під назвою мюлузьких, — ось джерело загального добробуту, який після падіння Наполеона дозволив поновити фасади майже всіх вер'єрських будинків.

На головній вулиці, як тільки ви входите у містечко, вас приголомшує грукіт якоїсь страхітливої машини. Двадцять важких молотів падають з гуркотом, від якого двигтять бруки; їх підіймає колесо, приведене в рух гірським потоком. Кожен з цих молотів щодня наробує тисячі цвяхів. Гарненькі свіжолиці дівчата підкладають під оті величезні молоти залізні брусочки, що вмить перетворюються на цвяхи. Ця робота, на вигляд така важка, надзвичайно вражає подорожнього, що вперше опинився у горах на межі Франції і Швейцарії. Якщо подорожній, що потрапив у Вер'єр, питає, кому належить та дивовижна цвяхарня, яка оглушує всіх перехожих, йому відкажуть протяжною говіркою:

— А-а, то цвяхарня пана мера. і якщо подорожній на кілька хвилин затримається на головній вулиці Вер'єра, що йде вгору від берега Ду

аж до вершини горба, можна закластися на сто проти одного, що він неодмінно зустрине високого чоловіка з поважним і заклопотаним обличчям.

Побачивши його, жителі містечка покvapливо скидають капелюхи. Волосся в нього сивувате, одягнений він у сіре. Він кавалер кількох орденів, мав високе чоло, орлиний ніс, і взагалі в нього досить правильні риси обличчя. На перший погляд, гідність сільського мера в ньому поєднується з тією приємністю, що бував властива людині під п'ятдесят років. Та незабаром парижанина прикро вражав у виразі його обличчя самовдоволення й зарозумілість, поєднані з якоюсь посередністю й обмеженістю. Зрештою, почуввається що всі таланти цієї людини не сягають далі уміння пильно вимагати від своїх боржників сплати того, що вони винні, і якомога довше не платити власних боргів.

Такий мер Вер'єра пан де Реналь. Поважною ходою перетинає він вулицю і зникає з очей подорожнього. Якщо, прогулюючись, подорожній ітиме вулицею вгору, то десь кроків за сто помітить досить показний будинок, а навколо нього за залізною огорожею — розкішні сади. За ним, окреслюючи обрій, простягаються пагорби Бургундії, для того, щоб чарувати зір. Милуючись тим краєвидом, парижанин забував отруйну атмосферу дрібних грошових інтересів, в якій він уже починає задихатись.

Йому пояснюють, що будинок той належить панові де Реналю. Це на прибутки від великої цвяхарні вер'єрських мер спорудив свій гарний дім з тесаного каменю й тепер завершує його оздоблення. Пан де Реналь, як кажуть, походить із старовинного іспанського роду, що оселився в цій країні задовго до завоювання її Людовіком XIV.

Від 1815 року пан де Реналь соромиться того, що він фабрикант: 1815 рік зробив його вер'єрським мером. Товсті мури, що підтримують тераси його розкішного саду, який спускається аж до річки Ду, — теж винагорода панові де Реналю за спритність у торгівлі залізними виробами.

Не сподівайтесь побачити у Франції такі мальовничі сади, як в околицях промислових міст Німеччини — Лейпцига, Франкфурта, Нюрнберга та інших. У Франш Конте що більше у вас зведено мурів, що більше нагромаджено каміння, то більше набуваєте ви прав на повагу сусідів. Сади пана де Реналья, в яких так багато мурів, викликають захоплення ще й тому, що він для них купив на вагу золота кілька ділянок землі. Ось, наприклад, і та лісопилка на березі Ду, що вразила вас при в'їзді у Вер'єр і на якій ви помітили прізвище Сорель, написане велетенськими літерами на дощці через увесь дах, — ця лісопилка шість років тому була саме там, де тепер зводять мур четвертої тераси садів пана де Реналья.

Хоч який гордовитий пан мер, але йому довго-таки довелося умовляти й улещувати старого Сореля, зятятого і грубого селянина. Він змушений був відрахувати йому чимало дзвінких луїдорів, щоб той переніс свою лісопилку в інше місце. А щодо «громадського» потоку, який рухав пилу, то пан де Реналь завдяки своїм зв'язкам у Парижі домігся дозволу відвести його в інше русло. Він запобіг цієї ласки після виборів 182... року.

Він дав Сорелю по чотири арпани за один, на п'ятсот кроків нижче, на березі Ду. І хоч це місце було значно вигідніше для торгівлі ялиновими дошками, але дядечко Сорель, як його стали звати, відколи він розбагатів, зумів скористатися з нетерпіння і власницької манії, що охопили його сусіда, й витяг з нього 6000 франків.

Щоправда, цей обмін не був схвалений місцевими розумниками. Якось у неділю — це було років чотири тому, — повертаючись із церкви в парадному вбранні мера, пан де Реналь здалека побачив старого Сореля, що стояв із своїми трьома синами й посміхався, дивлячись на нього. Та посмішка відкрила мерові очі, і відтоді йому не дає спокою думка, що він міг би помінатися значно дешевше.

Щоб заслужити повагу жителів Вер'єра, дуже важливо, зводити якомога більше мурів, не спокуситись якоюсь вигадкою італійських мулярів,

що пробираються навесні ущелинами Юри, прямуючи в Париж. Таке нововведення привело б до того, що необачного господаря вважали б навіженим, і його добре ім'я назавжди було б заплямоване в очах тих розважливих і поміркованих людей, що створюють громадську думку в Франш-Конте.

Сказати правду, ці розважливі люди виявляють страшний деспотизм. Саме це прикреслівце робить життя в містечках нестерпним для кожного, хто жив у великій республіці, що зветься Парижем. Тиранія громадської думки — та якої думки! — така сама тупа в провінційних містах Франції, як і в Сполучених Штатах Америки.

II. ПАН МЕР

*Престиж! Хіба це ніщо,
пане? —*

*Повага дурнів, здивування
дітей, заздрощі багатих, зневага
мудреця.*

Барнав

На щастя для пана де Реналя і його престижу як правителя міста, виникла потреба збудувати величезний підпірний мур уздовж міського бульвару, що простягся на висоті ста футів над Ду

по схилу пагорба. Завдяки такому чудовому місцезнаходженню, звідси відкривається один з наймальовничіших краєвидів Франції. Проте щовесни дощі розмивали той бульвар, доріжки були геть покриті рівчаками, й бульвар ставав невідходячим для прогулянок. Саме ця незручність для всіх дала панові де Реналю щасливу нагоду увічнити своє правління спорудженням муру заввишки двадцять футів і завдовжки тридцять-сорок туазів².

Парапет муру, заради якого панові де Реналю довелося тричі їздити в Париж, бо передостанній міністр внутрішніх справ виявився непримиренним ворогом вер'єрського бульвару, — парапет цей нині здіймається на чотири фути над землею. І, немов кидаючи виклик усім міністрам, сучасним і колишнім, його тепер облицьовують гранітними плитами.

Скільки разів, поринувши в спогади про бали недавно покинутого Парижа і спершись грудьми на масивні плити гарного синювато-сірого кольору, я задивлявся на долину Ду. Там, на лівому березі, звиваються п'ять-шість видолинків, на дні яких видніються струмочки. Вони біжать, утворюючи де-не-де водоспади, і, нарешті, вливаються в Ду.

² Туаз — стародавня французька міра довжини.

Сонце спекотливе в цих горіх; а коли воно стоїть просто над головою, подорожній може мріяти на терасі в затінку розкішних платанів. Вони вкриті гарним голубувато-зеленим листям і буйно розрослися на наносному ґрунті, бо пан мер, незважаючи на опір ради муніципалітету, наказав насипати землі вздовж усієї величезної підпірної стіни й розширив таким чином бульвар більше як на шість футів (і хоч він ультра рояліст, а я — ліберал, я його за це хвалю). Осьчому, на його думку, а також на думку пана Вально, задоволеного життям директора Вер'єрського притулку для бідних, ця тераса нічим не поступається перед Сен-Жерменською терасою в Ле.

Я, зі свого боку, можу відзначити лише одну хибу Алеї Вірності, — цю офіційну назву можна прочитати в п'ятнадцяти чи двадцяти місцях на мармурових дошках, за які пана де Реналя нагороджено ще одним орденом, — де той варварський спосіб, за яким, з наказу начальства, підрізають та підстригають могутні платани. Краще було б, якби ті дерева не нагадували своїми низькими, круглими й плескуватими кронами найвульгарнішу з городніх рослин, а розкішно розросталися б, як в Англії. Але волі пана мера не здолати, і двічі на рік всі дерева, що належать місту, підлягають нещадній ампутації. Місцеві ліберали кажуть, — хоч це, звичайно, перебільшення, — що

рука міського садівника стала значно безжальнішою, відколи пан вікарій Маслон став привласнювати собі плоди цієї т стрижки.

Цього молодого духовного пастиря було прислало кілька років тому з Безансона, щоб він наглядав за абатом Шеланом і кількома священиками з навколишніх сіл. Старий полковий лікар, учасник італійської кампанії, що оселився після відставки у Вер'єра і був за свого життя, на думку пана мера, якобінцем і бонапартистом одночасно, якось наважився поскаржитись йому на періодичне калічення цих гарних дерев.

— Я люблю тінь, — відповів пан де Реналь з такою погордою, яку можна виявити в розмові з лікарем, кавалером ордена Почесного легіону, — я люблю тінь і наказую підстригати мої дерева, щоб вони давали тінь. І Я не розумію, для чого ще може служити дерево, коли воно *не дає прибутку*, як, приміром, горіх.

Ось воно, те велике слово, яке все вирішує у Вер'єрі: *давати прибуток*; лише до цього і зводяться думки понад трьох чвертей всього населення.

Давати прибуток — ось що керує всім у цьому містечку, яке видалося вам таким гарним. Чужинцеві, що натрапляв сюди, зачарованому красою їх свіжістю навколишніх долин, спершу здається, що жителі його чутливі до краси; адже

вони так часто говорять про красу свого краю: не можна заперечити, вони ним дорожать, але тільки тому, що він приваблює чужинців, чиї гроші збагачують власників готелів, а це, через міські податки, дав прибуток місту.

Одного погожого осіннього дня пан де Реналь прогулювався по Алеї Вірності під руку зі своєю дружиною. Слухаючи міркування чоловіка, що просторікував з поважним виглядом, пані де Реналь тривожно стежила очима за рухами трьох хлопчиків. Старший, на вигляд років одинадцяти, раз у раз підбігав до парапету і намірявся на нього видертися. Лагідний голос гукав тоді Адольфа, і хлопчик відмовлявся від свого сміливого заміру. Пані де Реналь на вигляд можна було дати років тридцять, але вона була ще дуже вродлива.

— Він ще пожалкує, цей добродій з Парижа, — сказав пан де Реналь ображеним тоном, і його обличчя здавалося іще бліднішим, ніж звичайно. — У мене таки знайдуться деякі друзі при дворі...

А втім, хоч я й збираюсь на двохстах сторінках розповідати вам про провінцію, все ж я не такий варвар, щоб мучити вас довгими й марудними провінційними розмовами.

Цей добродій з Парижа, такий ненависний вер'єрському меру, був не хто інший, як пан Аппер, що два дні тому якось умудрився побувати не